

રામાયણમાં રજૂ થયેલ સીતાનું પાત્ર ડો. વિનોદ પી. ચૌધરી (નાણોટા)

વાલ્મીકિએ રામચંદ્રના જીવનની ચરિત્રનો ઉચ્ચ અને ભવ્ય આદર્શ દેખાડ્યો છે. જગતમાં ઉચ્ચતર અને ભવ્ય કોઈ વ્યક્તિ દેખાય તો તે રાજ જ સમજવો. ચરિત્રનાયકને શોભે તેવી પવિત્ર અને દિવ્ય પત્ની હોવી જોઈએ. ભારતીય સ્ત્રી જીવનનો અંતિમ આદર્શ એટલે સીતા. વાલ્મીકિને સ્ત્રીત્વના અંતિમ આદર્શો સીતામાં જોવા મળ્યા હતા. ખરેખર, આજે આપણે એક અતિ દિવ્ય અને અતિ મુદ્દુ એવું ચરિત્ર પુષ્પ હાથમાં લીધું છે. સીતાનું સ્ત્રી જીવન જોઈને આખું જગત આશ્ચર્યચકિત થયું છે. તે માટે એક લખવામાં આવે છે કે “No woman that I have read of certainly, no woman that I have seen, comes near valmiki’s conception of site. She is unapproachable.” આવા ઉદ્ગારો જે સ્ત્રી માટે નીકળે છે, તેવા એક માતૃશ્રીના ચરિત્રનું આજે આપણે અવલોકન કરીએ.

એના જેવું લાવણ્યરત્ન, સ્વર્ગીય પુષ્પ તથા એના જેવા સ્ત્રીત્વનો અંતિમ આદર્શ માનવના પેટમાં કેમ નિર્માણ થશે એવી કવિને શંકા આવી. રામ જેવો ભવ્ય પુરુષ કદાચ નવ માસ પેટમાં રહીને નિર્માણ થઈ શકે, પણ સીતા જેવું સ્ત્રીરત્ન માનવીના પેટમાં નિર્માણ થાય એ કવિને અશક્ય લાગ્યું. માટે તે રત્નને અયોનિજ રાખ્યું છે. વાલ્મીકિને વિશ્વાસ હતો કે હજારો વર્ષો સુધી દીર્ઘકાળ સુધી રામાયણ લોકહૃદયમાં સ્થાપિત રહેશે. માનવને માર્ગદર્શક બની રહેશે. જ્યાંસુધી સત્યના વિચારો કાયમ ચાલે છે. લોકદષ્ટિમાં માંગલ્ય વસે છે. ત્યાંસુધી લોકો રામાયણ વાંચશે. ચિકિત્સક લોકો ઉપેક્ષા કરશે અને કહેશે. “બૌદ્ધિક દેવાળું છે. અંધશ્રદ્ધા છે ગપ્પાં છે.” પણ તે બધું સહન કરવા તૈયાર થઈને વાલ્મીકિએ સીતાને અયોનિજ રાખી છે.

દાંપત્યજીવનના ગુણો રામ પાસે હતા તેમ સીતા પાસે પણ હતા જ. રામ કે સીતા સામાન્ય વ્યક્તિ ન હતાં. સીતા પાસે અલૌકિક ગુણો જોઈ એવા આકૃષ્ટ થયા છે કે બંનેના દેહ જુદા પણ આત્મા એક જ હતા. રામ-સીતાના સૌંદર્ય તથા ગુણોનું વર્ણન વાંચીએ ત્યારે લાગે કે, ગુણોથી સૌંદર્ય ચરે કે સૌંદર્યથી ગુણો વધારે આકર્ષક છે? એનો પત્તો જ લાગતો નથી. ટોચના ગુણો અને માનવીના પેટમાં જન્મે કે કેમ તેના વિશે વિવાદાસ્પદ લાગે, તેવું સૌંદર્ય સીતા પાસે હતું. રામના હૃદયમાં શું છે તે ન પૂછતાં અને ન કહેતાં સીતા કેવળ રામની મુખાકૃતિ જોઈને ન જાણતી હતી. દાંપત્યજીવનનો રમ્યતમ સંસાર કવિએ અહીં ચીતર્યો છે. આ સંસાર રમ્યતર અને રમ્યતર હતો તેમના જેવો સંસાર કોઈનો હતો જ નહિ.

સીતાનું જીવન તપાસીશું તો અપહરણ પહેલાનો કાળ સીતાના જીવનમાં સુખની ટોચના કાળ હતો, પરંતુ મારા હિસાબે સીતાના વનવાસનો કાળ સુખીમાં સુખી હતો, રામ આગળ સીતાને મન જગતની એકેક વાત-અરે સ્વર્ગ અને મોક્ષ પણ તુચ્છ હતા. રામની પણ સીતા માટે તેવી જ ભાવના હતી. આવી બંનેનો આત્મીય સંબંધ હતો. રામના પરાક્રમ પર સીતાને ખૂબ જ વિશ્વાસ હતો. તેથી રામના બાહુ પર કાળજીનો ભાર મૂકી સીતા વિશ્રાંધ બની વનમાં પણ લીલાથી નાચતી હતી, કૂદતી હતી. છોકરા કરતા વહુ વનમાં ગઈ તેનું સાસુને પણ બહુ દુઃખ હતું વહુના વર્તનની આ ઉચ્ચતા દેખાડે છે કે સાસુના મનમાં છોકરા કરતાં પણ વહુ પર અનહદ પ્રેમ નિર્માણ થયો હતો.

કુટુંબની પ્રત્યેક વ્યક્તિ તેના ગુણોને લીધે આકર્ષાઈને મુગ્ધ બની ‘સીતા સીતા’ કહી નાચતી હતી. અયોધ્યાની પ્રત્યેક સ્ત્રી તેને આદર્શ તરીકે જોતી હતી. આ તો થઈ સામાન્ય માનવીઓની વાત. તેની ત્યાગ અને પ્રેમની પવિત્ર ભાવનાને લીધે જંગલમાં તપસ્વીઓ પણ તેના તરફ પ્રેમથી જોતા હતા. અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયા કહે છે. “હે પતિવ્રતા સીતા, તને શો આશીર્વાદ આપું? તારાથી બંને કુળનો ઉદ્ધાર થયો છે.” તપસ્વીશ્રેષ્ઠ અગસ્ત્ય ઋષિ પણ રામને જ ઉપદેશ આપતા કહે છે, “કઠોર કર્તવ્યાચરણ કરનારી સીતા જેવી સ્ત્રીનું બધુંજ પ્રિય કરજો.” મહાપુરુષોનો વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો હતો. આવો વિશ્વાસ સંપાદન કરવો એ લોકોત્તર વાત છે. તેનો પતિપ્રેમ વર્ણન કરી ન શકાય એવો અલૌકિક હતો.

સીતાના બુદ્ધિપ્રાગલભ્યને લીધે રામને ઘણીવખત એમની જોડે શાસ્ત્રાર્થની અને તત્વાર્થોની ચર્ચા કરવી પડી છે. એકવખતે સીતાએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “અરણ્યવાસી થયા તો હાથમાં શસ્ત્ર કેમ રાખ્યું છે? કારણ, અરણ્યવાસીઓને તો અહિંસા અને

સત્યનાં શસ્ત્રો શોભે.” રામને આ શંકાના જવાબ માટે પોતે શસ્ત્રસંન્યાસ કેમ નથી ગ્રહણ કર્યો તે માટે અરણ્યકાંડમાં મોટું પ્રવચન આપવું પડ્યું છે. આનાથી સીતાની વિદ્વતા અને બુદ્ધિમત્તા સ્પષ્ટ થાય છે. આવી બુદ્ધિમાન અને વિદુષી સ્ત્રી પણ પતિમાં આત્મસમર્પણ કરી શકે છે. એ સીતાના જીવનનું વૈશિષ્ટ્ય છે.

પતિ પર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે લક્ષ્મણ પર પ્રેમ હોવા છતાં મારીયવધ પ્રકરણમાં તેના પતિ કઠોર શબ્દો બોલે છે. સીતાને લક્ષ્મણ પર ભાઈ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ હતો, પરંતુ પોતાનો પતિ સંકટમાં છે એ કલ્પના પણ તેનાથી સહન થતી ન હતી, તેથી બૂમ સાંભળતા જ ગમે તેવા શબ્દો બોલી હતી. અત્યુત્તમ પ્રેમનો અહીં આ વિષ્કાર જોવા મળે છે. જેવો તેનો રામ ઉપર પ્રેમ હતો તેવો તેને રામના સામર્થ્ય પર પણ વિશ્વાસ હતો, કેવળ મોહ ન હતો. રામ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. કોઈપણ પ્રકારના મોહને સ્વાધીન ન થતાં પૂર્ણ વિચાર કરીને જ સીતાએ રામ પર પ્રેમ કર્યો હતો.

સીતાને રામના માટે કેવો વિશ્વાસ હતો તે જાણવા સીતાહરણનો પ્રસંગ જુઓ. રાવણ સીતાને લઈ જાય છે ત્યારે સીતાને કહે છે, “રામ હલકો છે, હું કેટલો મોટો છું, મારે ત્યાં સર્વ દેવો મારી શુશ્રૂષા કરે છે. “સીતા કહે, “પણ તું શિયાળ છે, હું સિંહણ છું. તું સિંહણની અપેક્ષા રાખે છે તે તારી મુખાઈ છે. તને દેવો મારી શકતા નથી, એ તું શું બોલે છે? દેવો નહિ મારી શકે તો પણ મારા રામ તને મારશે.” કેટલી નીડરતા. કેટલો પોતાના પતિના સામર્થ્ય પર વિશ્વાસ. આમ, રામ તેનો આરાધ્ય દેવ છે. સીતાએ રામમાં આત્મસમર્પણ કર્યું હતું. પરિણામે રામના જે વિચારો હતા, તે જ સીતાના હતા. પતિ-પત્નિના વિચારો જ્યાં જુદા હોય ત્યાં રામરાજ્ય ક્યાંથી આવે? ખરો સંસાર આત્મસમર્પણમાં છે.

સીતા જેટલી સૌજન્યમૂર્તિ હતી તેટલી જ હૃદયની ઉદાર પણ હતી. રાક્ષસીઓએ સીતાને ઘણી તકલીફ આપી છે. માતૃતિરાય દોડતા આવ્યા છે અને પૂછે છે, “તમને તકલીફ આપનાર રાક્ષસીઓને શું બદલો આપું?” સીતા કહે, “કોઈને પણ કશી તકલીફ આપવાની નથી. તેઓ તો પેટને માટે મને ત્રાસ આપતી હતી. જેને મારવાનો હતો તેને માર્યો એટલે ઘણું થયું.” મનનું આવું ઔદાર્ય જોઈ કોને સીતા તરફ પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન નહિ થાય?

જ્યાંસુધી સત્ વાત છે, ત્યાંસુધી રામાયણ છે અને જ્યાંસુધી રામાયણ છે, ત્યાંસુધી સીતા પણ છે. સ્વર્ગનું કોમળ પુષ્પ જગતને સુગંધિત કરી ચાલ્યું ગયું એ જીવન પુષ્પસુગંધ ફેલાવી ચાલી ગયું. અધ:પતિત માનવ તેની કદર ન કરી શકે. કોમળ પુષ્પ પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી ચાલી ગયું. તેની સુગંધ હજી પણ લોકોને મળે છે અને હજારો વર્ષો સુધી મળશે. એના ગયા પછી રામની આંખોમાં આંસુના પૂર આવ્યા હતા. અયોધ્યાવાસીઓમાં તેની નિષ્કલંકિતા સિદ્ધ થઈ; પણ તે દિવ્ય સીતા મર્યાદાપુરુષોત્તમને પાછી ન મળી તેનું બલિદાન એ અમર અને દિવ્ય કરૂપ પ્રસંગ છે. આંખો ભીની થઈ જાય એવો એ પ્રસંગ છે. લોકો તેથી તેને કરૂણાંતિકા Tragedy કહે છે. હું કહું છું “દિવ્ય શરૂઆત તેમ દિવ્ય અંત છે.” જેના માટે સિંહાસન આવ્યું છે તેનું મૃત્યુ દિવ્ય જ છે. જેનો જન્મ લોકોત્તર, તેનું અહીંથી મહાપ્રયાગ પણ લોકોત્તર જ છે.

એ પુરૂષ બોલતાં બોલતાં આવ્યું, તેણે જગતને માર્ગદર્શન આપ્યું, જગતને ગુણો દેખાડ્યા અને ચાલી નીકળ્યું. આ સીતા પુષ્પને લીધે જ રામાયણને મહત્વ વધ્યું છે. પતિને લીધે પત્નીનું અને પત્નીને લીધે પતિનું મહત્વ વધ્યું છે. આ દિવ્ય ચરિત્રોની મહત્તા સમજવા માટે ઉપર-ઉપનું વાંચન નહીં ચાલે. આવું દિવ્ય અને અલૌકિક બીજે વાંચવા નહીં મળે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. પટેલ, હેમરાજભાઈ સંસ્કૃત નિબંધ રત્નાવલી-સંપાદક:ડો.જગદીશભાઈ જોશી પાર્શ્વ પબ્લિકેશન: અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૦૫
૨. પટેલ, ચી.ના. વાલ્મીકિય રામકથા-ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ.
૩. રાજગોપાલચારી, સી. રામાયણ-ગુર્જર પ્રકાશન, પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૯૩, અમદાવાદ
૪. સંઘવી, નગીનદાસ રામાયણની અંતર્યાત્રા-આર. આર. શેઠની કંપની, પ્રથમ આવૃત્તિ: જૂન-૧૯૮૬, અમદાવાદ
૫. સ્વામી, સચ્ચિદાનંદ રામાયણનું ચિંતન-ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, અમદાવાદ, પહેલી આવૃત્તિ : ડિસેમ્બર, ૨૦૧૦
૬. સંસાર-રામાયણ-સ્વામી સચ્ચિદાનંદ, ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, અમદાવાદ, પુનર્મુદ્રણ : મે, ૨૦૧૩